

Ewa Dyduch

Instytut Pedagogiki Specjalnej
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ORCID: 0000-0001-7223-9684

DOI 10.24917/9788380847033.3

Profesjonalizm współczesnego pedagoga specjalnego

Wprowadzenie

Priorytetowym zadaniem wdrażanej od 2017/2018 roku systemowej reformy polskiej edukacji jest poprawa sytuacji i dostosowanie jej do potrzeb rozwijającego się społeczeństwa oraz uczynienie ze szkoły miejsca wychowania do zmiany – zmieniania siebie i świata. Istotną rolę w tym procesie odgrywa nauczyciel. Jest on wartością, celem i narzędziem polityki edukacyjnej. Jego podstawową powinnością jest uczenie innych przez przekazywanie wiedzy, wprowadzanie w świat wartości oraz kształtowanie kompetencji i umiejętności, w tym uczenia się przez całe życie.

Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie *Klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania* (Dz.U. z 2018 r., poz. 227) pod numerem 235919 w kategorii 2359 *Specjaliści nauczania i wychowania gdzie indziej niesklasyfikowani* został zarejestrowany zawód: pedagog specjalny. Zawód nauczyciela–pedagoga specjalnego należy do grupy zawodów podmiotowych, nastawionych na pracę z drugim człowiekiem, to, jak określiła Henryka Kwiatkowska (2008, s. 167) „(...) służba publiczna, powołana do realizacji istotnych w społeczeństwie zadań, których wykonanie wymaga najwyższych kwalifikacji, także etyczno-moralnych. To zawód publicznego zaufania”.

Kwalifikacje zawodowe nauczyciela–pedagoga specjalnego odnoszą się do takich obszarów oddziaływania, jak: diagnozowanie, opieka, rehabilitacja, terapia, resocjalizacja, profilaktyka, wychowanie, kształcenie, współpraca z rodziną i ze środowiskiem, samodoskonalenie.

Sylwetka pedagoga specjalnego

Współczesny nauczyciel–pedagog specjalny to profesjonalista, przygotowany merytorycznie, pedagogicznie oraz metodycznie do pracy z osobą z niepełnosprawnością. Jest źródłem wiedzy i etycznych wartości oraz doświadczenia społecznego i życiowego w zmieniającym się świecie, wyzwala aktywność uczących się i wspomaga ich rozwój (Banach, 2004, s. 548). Wchodzenie w rolę nauczyciela to decyzja o specyficznej drodze rozwoju wewnętrznego. Dzięki pracy nad sobą, poczuciu własnej wartości, adekwatnej samoocenie, umiejętności podejmowania decyzji i odpowiedzialności za nie, umiejętności zarządzania zespołem współczesny pedagog specjalny to nie tylko nauczyciel, wychowawca, opiekun, instruktor, kontroler, egzaminator, ale też lider, facylitator, moderator, konsultant, trener, coach, ale przede wszystkim twórca wspierający rozwój człowieka, który potrafi, dzięki samoświadomości, „wejść” w osobę z niepełnosprawnością, zrozumieć ją, poczuć to, co ona czuje, dawać jej wsparcie (ale nie wyręczać), pomagać jej zrozumieć i docenić własny potencjał. I co najważniejsze – jest gwarantem:

(...) zmian w osobowości. Zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonaniach i postaw, układu wartości i celu życia (Okoń, 2004, s. 462).

Wizerunek nauczyciela–pedagoga specjalnego w kontekście percepcji społecznej, roli zawodowej, statusu ekonomicznego, czy obszaru osobowości i kompetencji jest ujmowany różnorodnie. Najczęściej współczesnego nauczyciela, także pedagoga specjalnego, postrzega się przez pryzmat funkcji i zadań, mających wprowadzić człowieka w świat wartości i postaw obywatelskich, które zdaniem Henryki Kwiatkowskiej (2008, s. 41–45)

ewaluują od transmisji wiedzy i dominacji urabiania człowieka w kierunku samodzielności intelektualnej, oscylując w granicach:

- ♦ od przekazu wiedzy do uczenia samodzielności poznawczej i egzystencjalnej,
- ♦ od sterowania do inspirowania rozwoju,
- ♦ od prostego przekazu do wprowadzania w świat wiedzy,
- ♦ od dominacji intelektu do równowagi świata myśli i uczuć w edukacji,
- ♦ od alternatywy do dialogu (Szempruch, 2012, s. 177).

Dlatego też na nauczyciela ciąży ogromna odpowiedzialność za realizowane przez siebie zadania, albowiem:

(...) od nauczyciela oczekuje się, aby inspirował rozwój ludzkich umiejętności i zdolności umożliwiających przetrwanie jednostkom i organizacjom w społeczeństwie wiedzy, czynił człowieka otwartym na zmiany i gotowym do kreowania zmian, a jednocześnie, aby chronił osoby uczące się od zagrożeń generowanych przez to społeczeństwo i dbał o życie społeczne. Powinien znać specyfikę funkcjonowania społeczeństwa wiedzy, przemiany rynku pracy, kultury, komunikacji i obiegu informacji, a także szereg nowych dylematów i zjawisk dotyczących funkcjonowania człowieka w rodzinie i życiu społecznym. Od nauczyciela wymaga się również, by znał oczekiwania i aspiracje edukacyjne współczesnej młodzieży i dorosłych oraz ich odbiór świata (Szempruch, 2012, s. 160–161).

W poszukiwaniu ideału osobowego nauczyciela zwraca się uwagę, iż:

(...) ma być jednostką kreatywną, inspiratorem aktywności swoich uczniów i jednocześnie umieć odnaleźć się w skomplikowanej, zmiennej rzeczywistości, powinien poprzez autorefleksję budować w sobie ten ład wewnętrzny, który pozwoli mu realizować oczekiwane od niego zadania, jednocześnie dając siłę do sprostanania wzrastającym oczekiwaniom (Bartuś, 2014, s. 104).

A zatem nauczyciel–pedagog specjalny powinien być profesjonalistą o szerokich horyzontach myślowych, ukształtowanym systemie wartości, umiejącym sprostać wszystkim oczekiwaniom i trudnościom, które spotka na swojej drodze zawodowej, otwartym na innowacje i postęp techniczny (Dyduch, 2014, s. 129). Oczekuje się od niego wysokich kompetencji pedagogicznych i merytorycznych, wysokiej postawy etycznej oraz świadomości,

że swoje decyzje podejmuje on samodzielnie, odpowiada za nie i ponosi konsekwencje, a także wymaga się:

- ♦ umiejętności otwartego komunikowania się z ludźmi,
- ♦ radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, konfliktowych,
- ♦ otwartości na wiedzę,
- ♦ umiejętności profesjonalnego rozwiązywania problemów osoby z niepełnosprawnością i jego rodziny,
- ♦ nonkonformizmu,
- ♦ realnych, nie deklaracyjnych umiejętności empatycznych i instrumentalnych (Oleńska-Pawlak, 1996, s. 59–60).

Profesjonalizm nauczyciela–pedagoga specjalnego konstytuują trzy funkcje: **kierownicza**, **interakcyjna** i **organizacyjna**, oraz trzy komponenty: składniki osobowościowe (w tym emocjonalne i intelektualne), **wiedza** i **umiejętności**, dzięki którym możliwe staje się wypełnianie danej funkcji. Wymienione komponenty składają się na kwalifikacje zawodowe nauczyciela, a wraz z zakresem uprawnień i odpowiedzialności stanowią o kompetencjach nauczyciela.

Funkcje pedagoga specjalnego

Funkcje kierownicze wynikają z roli, jaką nauczyciel odgrywa w grupie/klasie, konstruując produktywne środowisko dydaktyczne, motywując dzieci/uczniów, planując i nadzorując ich postępowanie, kontrolując i oceniając ich postępy, dzieląc między nich pomoce dydaktyczne (Arends, 1998, s. 57). Pełnienie funkcji kierowniczej (przywódczej) przez nauczyciela wymaga od niego:

- ♦ sprawnej organizacji pracy w klasie (np. w zakresie przydziału zadań, zarządzania zasobami materialnymi),
- ♦ zdolności komunikacji, radzenia sobie z dynamiką grupy i konfliktami,
- ♦ rozumienia procesów nauczania – uczenia się,
- ♦ wiedzy o wartościach kluczowych istotnych dla dziecka/ucznia, grupy/klasy, społeczeństwa i kształtowanie tych wartości.

Realizując swoje zadania, nauczyciel–pedagog specjalny pełni funkcję kierowniczą, ale inspirując dziecko/ucznia do działania i poszukiwania, wyzwala jego kreatywność, rozwija zainteresowania, kształci umiejętność samodzielnego uczenia się, uczy podejmowania decyzji, współpracy

i współdziałania z innymi, otwartości i tolerancji, poszanowania godności ludzkiej i wyczulenia na krzywdę i cierpienie innych (Dyduch, 2014, s. 129).

Funkcja interakcyjna to codzienna praca z dzieckiem/ucznikiem w bezpośrednim z nim kontakcie, ukierunkowana na rozwój indywidualny dziecka/ucznia oraz jego aktywność własną. Aktywizacja dzieci/uczniów w procesie nauczania – uczenia się to stworzenie sprzyjających warunków do rozwijania i kształcenia samodzielnego, logicznego i krytycznego myślenia, zainteresowań, gotowości do podejmowania nowych form działalności. To:

(...) zespół świadomych oddziaływań nauczycielskich, mających swe źródło w doskonałym przygotowaniu merytoryczno-metodycznym i w zespole pożądanых cech osobowościowych nauczycieli, które wspomagane odpowiednimi właściwościami psychofizycznymi uczniów oraz sprzyjającymi warunkami obiektywnymi – pozwalają wyzwolić lub zintensyfikować aktywność dzieci i młodzieży (Śnieżyński, 2001, s. 109).

Realizacja tej funkcji wpływa na przebieg procesu dydaktycznego i wymaga od nauczyciela-pedagoga specjalnego przyjęcia określonej filozofii kształcenia (np. materializm funkcjonalny), strategii nauczania (asocjacyjna, problemowa, emocjonalna, operacyjna) oraz wykorzystania aktywizujących metod nauczania.

Organizacyjna funkcja nauczyciela to nauczanie we współdziałaniu i współpracy z innymi nauczycielami, specjalistami (psycholog, pedagog, logopeda, terapeuta), personelem szkoły, rodzicami, pracownikami instytucji współpracujących ze szkołą (poradnie psychologiczno-pedagogiczne i specjalistyczne, ośrodki wsparcia rodziny itp.), środowiskiem lokalnym (organy samorządowe, domy kultury, ośrodki sportowe itp.). To również umiejętność pracy w przypadku różnych innych form aktywności (np. zawody sportowe, przeglądy artystyczne itp.) oraz organizacji życia społecznego dzieci/uczniów z niepełnosprawnością (np. czas wolny).

Funkcja organizacyjna nauczyciela-pedagoga specjalnego to również kreowanie przestrzeni edukacyjnej, tj. wyposażenie i urządzenie sali/klasy w sposób pobudzający aktywność poznawczą dzieci/uczniów.

Zdaniem Katarzyny Pluteckiej (2006, s. 77)

(...) działania organizacyjne pedagoga specjalnego ujawniają się także w postaci modelowania własnej aktywności oraz przestrzeni zawodowej poprzez

krytyczne korzystanie z wiedzy, modyfikowanie sprawności, wzmacnianie własnych kompetencji praktyczno-moralnych oraz technicznych.

Komponenty profesjonalizmu pedagoga specjalnego

Osobowość nauczyciela jest „ukrytym programem nauczania”, z którego uczniowie czerpią nawet więcej niż z przekazywanej encyklopedycznej wiedzy. Dlatego też, równoległe z rozwojem osobowościowym nauczyciela, który jest:

(...) procesem systematycznych i trwających przez całe życie człowieka przemian przebiegających w rozmaitych warunkach jego aktywności, a przejawiających się w odpowiednich formach postępowania (Furmanek, 2000, s. 271),

i obejmuje m.in. światopogląd, potrzeby, inteligencję, emocje, zainteresowania, zdolności, oraz mechanizmy temporalne, charakterologiczne i samoregulujące (Banach, 2004, s. 552), przebiegać powinien proces kształtowania się jego własnej osobowości zawodowej. Osobowość zawodową stanowi, zdaniem Waldemara Furmanka (2000, s. 273):

(...) zespół cech człowieka uformowanych w toku kształcenia zawodowego i zdobywania doświadczenia osobniczego, który zapewnia aktywny i odpowiedzialny kontakt z materialnym i społecznym środowiskiem pracy oraz przyczynia się do dalszych jego twórczych przeobrażeń.

(...) wszystkie one uczestniczą w procesach interakcji, tworzą różnorodną i otwartą sieć relacji, między nauczycielami i rodzicami oraz środowiskiem lokalnym, nauczycielami i nadzorem pedagogicznym (Banach, 2004, s. 552).

Autor uważa, że głównymi składnikami osobowości zawodowej są: wiedza zawodowa, sprawności zawodowe, zamiłowania, zainteresowania zawodowe, zdolności i uzdolnienia zawodowe, a także motywacja oraz więź zawodowa.

Reasumując, według Henryki Kwiatkowskiej (2008, s. 170):

(...) o nauczycielskim profesjonalizmie decydują nie tylko argumenty poznawcze (ile wiedzy przekazałem, co zostało zrozumiane, co wyćwiczyłem, co utrwaliłem, czym zainteresowałem), lecz także racje egzystencjalne (czy przyczyniłem się do ukształtowania pozytywnego stosunku do siebie, do ludzi i świata, czy zapobiegłem wywołaniu lęku, strachu, ukształtowaniu niskiego poczucia wartości u wychowanków).

Myślenie nauczyciela (także autorefleksję) powinna cechować otwartość, logiczność, ścisłość dowodzenia i wnioskowania, krytycyzm i usilne zmierzanie do obiektywizmu, a także humanitarny system postaw dzięki internalizacji uniwersalnych wartości, norm i zasad.

Ewa Tomasiak (za: Pańczyk, 1997, s.105) podkreśla również, iż powinnością pedagogów specjalnych jest także kształtowanie właściwych postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością, respektowanie i obrona ich praw, zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa, diagnoza i organizowanie terapii oraz rehabilitacji.

Uczniowie, stale obserwując nauczycieli, czerpią od nich wzorce zachowania. Dlatego tak ważne jest, kim jest nauczyciel–pedagog specjalny jako człowiek, jaka jest jego wartość wewnętrzna, jakie skupił w sobie bogactwo duchowe, bo przecież, „żeby dać, trzeba dużo mieć” (Grzegorzewska, 1996, s. 20). Istotną zatem jest jego aktywność, obejmująca intelekt, wolę i uczucia wyższe, poczucie sprawiedliwości, zobowiązujące nauczyciela do czynienia dobra, a unikania zła, fascynacja pięknem oraz miłość do człowieka przejawiająca się jako sympatia, życzliwość i przychyłność. Profesjonalne zachowanie nauczyciela–pedagoga specjalnego to również :

(...) kontrolowanie i dystansowanie się wobec reakcji odruchowych, wyzwalających postawy negatywne, takie jak: gniew, napięcie, zazdrość, nieufność (uprzedzenia), nienawiść i wynikająca z nich agresja. W aspekcie pozytywnym szczególną troską nauczyciela powinna być wrażliwość na uczucia i wartości wyższe, głębsze relacje z ludźmi oraz kierowanie się inwencją twórczą zarówno w pracy, jak i w realizowaniu osobistego ideału życiowego (Rusiecki, 2007, s. 936).

Wśród pożądanых cech, które powinny charakteryzować pedagoga specjalnego, Halina Borzyszkowska (za: Pańczyk, 1997, s.104–105) wymienia:

- ♦ specjalny stosunek do jednostki upośledzonej, przejawiający się w zrozumieniu wartości społecznej swojej pracy, ukierunkowany na dobro osoby upośledzonej, oznaczający się racjonalną organizacją opieki rewalidacyjnej;
- ♦ dużą wnikliwość poznawczą i dociekliwość badawczą, aby zrozumieć problemy indywidualności, otoczyć troską i opieką oraz zastosować najodpowiedniejsze metody rewalidacyjne;
- ♦ odpowiedzialność za prowadzenie procesu dydaktyczno-wychowawczego, dlatego powinien czuć potrzebę i posiadać umiejętność współpracy ze specjalistami, z rodziną i bliższym i dalszym środowiskiem; pomocna w tym jest łatwość nawiązywania kontaktów interpersonalnych;
- ♦ wyjątkowe zaufanie i osobistą przychylność do jednostek niepełnosprawnych, gdyż u nich samych często brak jest wiary we własne siły, występuje niższe poczucie własnej wartości, zaburzenia i frustracje;
- ♦ duży życiowy optymizm, gdyż efekty pracy mogą być nieraz niewielkie i trzeba na nie czekać nawet kilka lat.

Predyspozycje psychofizyczne jako zbiór cech osobowościowych (wrodzonych i nabytych) mają wpływ na działanie człowieka, stanowią zatem bazę dla rozwoju umiejętności.

Wiedza pedagoga specjalnego

Wiedza to zasób wiadomości nauczyciela, informacji teoretycznych wynikających z przyswojonych pojęć, terminów, kategorii, praw, teorii nabytych podczas słuchania wykładów, studiowania literatury – mający charakter teoretyczny, tj. niezwerifikowany w układzie praktycznych działań (Szupiło, 2010, s. 77). W przypadku pedagogów specjalnych wiedza obejmuje obszary:

- ♦ wiedzy ogólnej (zakresie filozofii, nauk socjologicznych i innych dyscyplin naukowych w dziedzinach nauk humanistycznych i nauk społecznych);
- ♦ wiedzy psychologiczno-pedagogicznej;
- ♦ wiedzy kierunkowej związanej z pracą z osobami z niepełnosprawnością;
- ♦ wiedzy specjalnościowej obejmującej przygotowanie merytoryczne, dydaktyczne i metodyczne do pracy z osobami z różnymi rodzajami

niepełnosprawności (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela).

W zakresie wiedzy pedagog specjalny zna i rozumie:

1. podstawy filozofii wychowania i aksjologii pedagogicznej, specyfikę głównych środowisk wychowawczych i procesów w nich zachodzących;
2. klasyczne i współczesne teorie rozwoju człowieka, wychowania, uczenia się i nauczania lub kształcenia, socjalizacji oraz różnorodne uwarunkowania tych procesów;
3. źródła i miejsce pedagogiki specjalnej w nauce oraz jej przedmiotowe i metodologiczne powiązania z dziedzinami nauk społecznych, humanistycznych oraz medycznych i nauk o zdrowiu;
4. zakresy pedagogiki specjalnej;
5. koncepcje rehabilitacji, edukacji, resocjalizacji i terapii uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi oraz różnorodne uwarunkowania tych procesów;
6. metodologię badań naukowych stosowanych w dziedzinach nauk humanistycznych i nauk społecznych, w szczególności zasady projektowania i prowadzenia badań naukowych w zakresie pedagogiki specjalnej, oraz postulat wieloparadygmatyczności;
7. metodologiczne założenia i zasady oraz etyczne normy projektowania i realizacji badań naukowych w zakresie pedagogiki specjalnej;
8. zasady i normy etyczne obowiązujące w zakresie rehabilitacji, edukacji, terapii i resocjalizacji;
9. współczesne podejście do problemów uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i wynikające z niego nowe formy edukacji, w tym integracyjna i włączająca;
10. system kształcenia specjalnego w kontekście systemu kształcenia powszechnego;
11. organizację i metodyki kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w systemie integracyjnym i włączającym, w szczególności modele współpracy pedagogów specjalnych z nauczycielami, specjalistami, rodzicami lub opiekunami, oraz modele indywidualizacji lekcji, efektywne strategie nauczania i uniwersalnego projektowania zajęć;

12. merytoryczne i metodyczne podstawy prowadzenia zajęć – zgodnie z wybranym zakresem pedagogiki specjalnej;
13. podstawy funkcjonowania i patologie aparatu mowy oraz zasady efektywnego posługiwania się narzędem mowy;
14. procesy komunikowania interpersonalnego i społecznego oraz ich prawidłowości i zakłócenia;
15. zasady udzielania pierwszej pomocy;
16. zasady ochrony własności intelektualnej (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Załącznik 3).

Bazą wyjściową do pełnienia zawodu nauczyciela jest wiedza o sobie.

Wymaga ona:

- ◆ dojrzałej samoświadomości;
- ◆ adekwatnego obrazu samego siebie;
- ◆ poczucia tożsamości, w tym poczucia tzw. tożsamości profesjonalnej, budującej się wokół rozwijających się kompetencji profesjonalnych;
- ◆ zdolności zrozumienia swoich stanów emocjonalnych i kontrolowania swojej emocjonalności;
- ◆ radzenia sobie ze stresem i wypaleniem zawodowym;
- ◆ głębokiej autorefleksji, która jest ważnym narzędziem samodoskonalenia. Jako nieodłączny element tożsamości skłania do oceny siebie samego i własnych czynów. Dzięki umiejętności zachowania dystansu wobec siebie pozwala dostrzec w innym świetle własne działania i pozwala na ich korektę;
- ◆ bezustannej samokontroli i samooceny. Interioryzując zdobywaną wiedzę, człowiek staje się konstruktorem własnego rozwoju. W przypadku nauczyciela staje się on nie tylko konstruktorem rozwoju własnej osoby, ale również rozwoju młodego człowieka (Bombińska-Domżał, Oleńska-Pawlak, 2010, s. 74).

Wiedza stanowi fundament rozwoju praktycznych umiejętności (Szupilo, 2010, s. 77).

Umiejętności pedagoga specjalnego

Umiejętności to – zdaniem Jana Szupilo (2010, s. 80):

(...) zasoby nabytych w praktycznym działaniu zdolności do wykonywania czynności prowadzących do realizacji przyjętych celów i zadań zawodowych, w tym kształcenia. (...) źródłem powstawania umiejętności jest działanie – doświadczenie (uczenie się przez działanie).

O profesjonalizmie nauczyciela-pedagoga specjalnego decydują jego:

- ◆ **umiejętności dydaktyczne, tj.:**
 - umiejętność poznawania i rozumienia ludzi,
 - umiejętność łatwego nawiązywania kontaktu i skutecznej komunikacji interpersonalnej,
 - umiejętność tworzenia pogodnego klimatu,
 - umiejętność mówienia w sposób prosty i zrozumiały o sprawach trudnych,
 - umiejętność budzenia wyższych zainteresowań,
 - umiejętność głębokiego uzasadniania uczniom sensu zdobywanej wiedzy,
 - umiejętność wyzwalania postawy twórczej,
 - umiejętność budzenia i rozwijania intensywnego myślenia – realizowana równoległe z właściwym stosowaniem zasad, metod i form nauczania oraz efektywnego wykorzystania środków dydaktycznych;
- ◆ **umiejętności pedagogiczne:**
 - umiejętność panowania nad sobą – poza postawą zdystansowania się do własnych emocji, to również refleksyjność, samokrytycyzm, samokontrola, wyrozumiałość, tolerancja, cierpliwość,
 - umiejętność pomagania i konstruktywnego wpływu, zwłaszcza w sytuacjach trudnych,
 - umiejętność rozwiązywania problemów i konfliktów,
 - umiejętność podejmowania szybkich i trafnych decyzji,
 - umiejętność rozwijania u uczniów samodzielności w myśleniu i działaniu,
 - umiejętność budzenia optymizmu i entuzjazmu,
 - umiejętność kształtowania postawy dialogu,

- umiejętność współżycia z ludźmi;
- ◆ **umiejętności organizacyjne:**
 - umiejętność przywództwa, tj. zdolność odpowiedniego kierowania innymi ludźmi, pełnienia roli lidera,
 - umiejętność urozmaicania zajęć szkolnych i pozaszkolnych (Rusiecki, 2007, s. 937–943);
- ◆ **umiejętności terapeutyczne:**
 - umiejętność obserwowania, słuchania i mówienia oraz reagowania. W zakresie umiejętności reagowania wyróżnia się: autentyczność, troskliwość i bezwarunkową akceptację i empatyczne zrozumienie (Sikorski, 2007, s. 947).

Każdy rodzaj umiejętności wymaga od nauczyciela określonych dyspozycji psychofizycznych. Zestawienia pożądanych cech osobowych nauczyciela i odpowiadających im umiejętności dokonał Mieczysław Rusiecki (2007, s. 942–943).

Tabela 1. Wybrane dyspozycje osobowe nauczyciela a jego umiejętności

Dyspozycje osobowe nauczyciela	Umiejętności nauczyciela
	1. dydaktyczne
intuicja pedagogiczna, empatia, znajomość psychologii rozwojowej, doświadczenie konfrontowane z innymi nauczycielami	poznawania i rozumienia ludzi
ekstrawersja, pełne otwarcie się na ucznia, wycucie jego potrzeb, życzliwość, dyskrecja	łatwego nawiązywania kontaktu i skutecznej komunikacji interpersonalnej
radosne usposobienie, poczucie humoru, optymizm pedagogiczny	tworzenia pogodnego klimatu
uzdolnienia językowe, kompetencja, ekspresja słowna, znizenie się do ucznia	mówienia w sposób prosty i zrozumiały o sprawach trudnych
zdolności poznawcze, sztuka zaciekawiania, zaangażowanie emocjonalne w przeżywaniu treści	budzenia wyższych zainteresowań
ciekawość badawcza, budzenie potrzeby wiedzy, jej strukturalizowanie – tworzenie hierarchii wartości	głębokiego uzasadniania uczniom sensu zdobywanej wiedzy
talent – szczególne uzdolnienia, duża wrażliwość na wartości wyższe, np. zmysł estetyczny, jako wycucie piękna	wyzwalania postawy twórczej

inteligencja, spostrzegawczość, dobra pamięć, koncentracja uwagi, wnikliwa obserwacja, poprawność myślenia	budzenia i rozwijania intensywnego myślenia
	2. pedagogiczne
predyspozycje psychofizyczne: rozmach – wigor życiowy (biotonus), temperament, dystans do emocji, refleksyjność, samokontrola, samoopanowanie, cierpliwość	panowania nad sobą
odporność psychiczna, nadzieja, solidarność, wytrwałość, wiara w zwycięstwo dobra nad złem, wrażliwość na ludzkie potrzeby, chęć niesienia pomocy	pomagania i konstruktywnego wpływu
równowaga psychiczna, roztropność, delikatność	rozwiązywania problemów i konfliktów
intuicja, bezstronność, obiektywizm	podejmowania szybkich i trafnych decyzji
wiara w siebie, pilność, systematyczność, akceptacja inicjatywy i dokonań, wyzwalanie coraz większej aktywności	rozwijania u uczniów samodzielności w myśleniu i działaniu
entuzjazm (pasja), obowiązkowość, pozytywny obraz siebie, konsekwencja w realizowaniu stawianych sobie wymagań	budzenia optymizmu i entuzjazmu
szacunek, ugodowość, sympatia, otwartość	kształtowania postawy dialogu (wychowanie bez porażek)
dążenie do ideału, wyczucie i takt pedagogiczny, tolerancja, zatroskanie, koleżeńskość	współzycia z innymi
	3. organizacyjne
silna indywidualność, zdolność kierowania ludźmi, refleksyjność, moralna odwaga, stanowczość, poczucie odpowiedzialności za innych, inicjatywność, skuteczność	przywództwa
talent organizatorski, kompetencje, zaangażowanie	rozmaicenia zajęć szkolnych i pozaszkolnych

Źródło: Rusiecki, 2007, s. 942–943

Pożądaną w nauczycielskiej profesji cechy osobowościowe i rzetelną wiedzę pozwala nauczycielowi–pedagogowi specjalnemu:

1. wykorzystywać i integrować wiedzę z zakresu pedagogiki specjalnej oraz powiązanych z nią dyscyplin naukowych w celu analizy problemów rehabilitacyjnych, edukacyjnych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych;

2. rozpoznawać i interpretować zjawiska społeczne, ukazując ich powiązania z różnymi zakresami pedagogiki specjalnej, dziedzinami nauk społecznych, humanistycznych oraz medycznych i nauk o zdrowiu;
3. rozróżniać orientacje metodologiczne w badaniach naukowych w zakresie pedagogiki, formułować cele i problemy badawcze, stosować dobór adekwatnych metod i technik, konstruować narzędzia badawcze, opracowywać, prezentować i interpretować wyniki badań, wyciągać wnioski, wskazywać kierunki dalszych badań w obrębie wybranego zakresu pedagogiki specjalnej;
4. diagnozować złożone sytuacje rehabilitacyjne, edukacyjne, terapeutyczne i resocjalizacyjne, projektować i prowadzić zajęcia z uwzględnieniem specjalnych potrzeb edukacyjnych uczniów;
5. wykorzystywać aktualne koncepcje psychologiczne i pedagogiczne w planowaniu, realizacji, monitorowaniu i ewaluacji procesu wychowania i nauczania uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
6. wykorzystywać na podstawowym poziomie wiedzę psychologiczną i na poziomie rozszerzonym wiedzę pedagogiczną oraz pozyskiwać dane do analizowania zachowań, procesów i zjawisk w obszarze rehabilitacji, edukacji, terapii i resocjalizacji;
7. prowadzić zajęcia w grupie zróżnicowanej, indywidualizować zadania, dostosowywać metody i treści do potrzeb i możliwości uczniów, w tym uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, oraz wykorzystywać zasady i metody indywidualnego projektowania zajęć;
8. wdrażać efektywne programy zwiększające umiejętności poznawcze i kompetencje społeczne uczniów oraz programy poprawiające integrację rówieśniczą uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
9. pracować w zespole, pełniąc w nim różne role, podejmować i wyznaczać zadania, współpracować z nauczycielami, specjalistami, rodzicami i opiekunami uczniów;
10. analizować własne działania pedagogiczne, dydaktyczne, wychowawcze, opiekuńcze i rehabilitacyjne, wskazywać obszary wymagające modyfikacji, eksperymentowania i wdrażania działań innowacyjnych;
11. projektować i prowadzić zajęcia oraz dokonywać ich ewaluacji – zgodnie z wybranym zakresem pedagogiki specjalnej;
12. poprawnie posługiwać się językiem polskim oraz poprawnie i adekwatnie do wieku uczniów posługiwać się specjalistyczną terminologią;

13. posługiwać się aparatem mowy zgodnie z zasadami emisji głosu;
14. udzielać pierwszej pomocy;
15. współpracować z członkami zespołów badawczych na każdym etapie projektowania i realizacji badań naukowych;
16. samodzielnie rozwijać wiedzę oraz umiejętności pedagogiczne z wykorzystaniem różnych źródeł, w tym obcojęzycznych, i technologii;
17. twórczo korzystać z teorii dotyczących rozwoju człowieka, socjalizacji, wychowania, nauczania – uczenia się oraz krytycznie je oceniać (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Załącznik 3).

Kompetencje pedagoga specjalnego

Zawód nauczyciela–pedagoga specjalnego wymaga w porównaniu z innymi zawodami świadomego i wielostronnego zaangażowania się w pracy rehabilitacyjnej, opiekuńczej, wychowawczej i dydaktycznej, stąd też zadania pedagoga specjalnego przekraczają tradycyjne zadania i formy jego pracy. Aby temu sprostać, pedagog specjalny powinien posiadać odpowiednie **kompetencje**, stanowiące system jego wzajemnie powiązanych ze sobą zasobów: **predyspozycji psychofizycznych, wiedzy, umiejętności**.

Analiza prac pedeutologicznych wskazuje na ogromne zróżnicowanie typologii kompetencji nauczycielskich (m.in. Dylak, 1995; Puślecki, 1998; Olszak, 2001; Taraszkiewicz, 2001; Strykowski, 2003; Kwaśnica, 2004; Bartuś, Plutecka, 2006; Waloszek, 2006; Szempruch, 2012 i in.). Jest to uzależnione od przyjętej orientacji filozoficznej i określonej ideologii edukacyjnej oraz perspektywy opisu (np. psychologicznej czy pedagogicznej). Termin *kompetencja* jest złożony, wielowymiarowy, wieloaspektowy i niejednoznaczny, stąd też trudności w jego definiowaniu. W niniejszym opracowaniu przyjęto definicję kompetencji w ujęciu m.in. Marii Czerepniak-Walczak (1994, s. 134–137), która uważa, że jest to dyspozycja człowieka, którą osiąga się w ciągu życia przez wyuczenie i stanowi ją:

(...) zespół cech psychofizycznych, na który składają się m.in. wiedza, umiejętności, doświadczenia, zdolności, ambicje, motywacja, wartości, postawy, a także style działania, których posiadanie, rozwijanie i wykorzystywanie

umożliwia realizację celów i zadań życiowych. (...) są właściwością wyrażającą się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz przyjmowania na siebie odpowiedzialności za nie.

Według Jolanty Szempruch (2012, s. 188) priorytetowym wymiarem profesjonalnych kompetencji nauczyciela, w tym pedagoga specjalnego, jest kategoria zmiany, albowiem jego kompetencje bezustannie się rozwijają i stale wymagają korekt.

(...) dzieje się tak ze względu na swoistość jego pracy, która wynika z nieopowtarzalności sytuacji (otwartości, niestereotypowości), niestandardowości podyktowanej pracą z ludźmi i komunikacyjnego charakteru tej pracy (Szempruch, 2012, s. 188).

Ze względu na specyficzny podmiot oddziaływań rehabilitacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych i dydaktycznych pedagoga specjalnego – osobę z niepełnosprawnością, wciąż zmieniające się warunki pracy i sytuacje, swoiste paradygmaty kompetencji pedagoga specjalnego winny wyznaczać takie pojęcia jak: akceptacja, otwartość, zaufanie, kontakt, wsparcie, partnerstwo, autonomia, kreacje itp. (Oleńska-Pawlak, 1996, s. 60). Teresa Oleńska-Pawlak (1996, s. 60), uwzględniając rozważania innych autorów nad kompetencjami pedagoga specjalnego, proponuje wyróżnić następujące obszary kompetencji ważnych dla tego zawodu:

- ◆ kompetencje komunikacyjne,
- ◆ kompetencje autonomiczne i autokreacyjne,
- ◆ kompetencje instrumentalne,
- ◆ kompetencje usprawniające.

Kompetencje komunikacyjne oznaczają zarówno sprawność w mówieniu, słuchaniu, jak i posługiwania się językiem ciała. Przejawiają się m.in. w zakresie posiadania wiedzy i umiejętności komunikowania się z wykorzystaniem werbalnych oraz wspomagających i alternatywnych metod komunikacji interpersonalnej, asertywnego zachowania się, umiejętności rozmawiania, negocjowania i rozwiązywania konfliktów.

Kompetencja ta wymaga od pedagoga specjalnego szeroko rozumianych zdolności komunikacyjnych, jak:

- ♦ wiedzy o regułach komunikacji interpersonalnej i komunikacji w szkole oraz umiejętności spożytkowania jej dla celów edukacyjnych;
- ♦ znajomości stylów komunikowania się i dostosowania do nich własnego stylu porozumiewania się z uczniami;
- ♦ zdolności aktywnego słuchania i rozumienia innych;
- ♦ radzenia sobie z komunikacją zadaniową;
- ♦ radzenia sobie z barierami i trudnościami w komunikowaniu się;
- ♦ zrozumienia dialogowego charakteru relacji nauczyciel – uczeń i umiejętności właściwego formułowania przekazów edukacyjnych;
- ♦ umiejętności posługiwania się stosownie do sytuacji pozajęzykowymi środkami wyrazu;
- ♦ przejawiania taktu pedagogicznego w relacjach występujących w nauczaniu, będącego przejawem orientacji na innych;
- ♦ doskonalenia poprawności, czytelności i etyczności własnych zachowań językowych (Szempruch, 2012, s. 192).

Kompetencje autonomiczne i autokreacyjne, przejawiające się w umiejętności refleksji pedagogicznej, są niezbędne w przekształcaniu bądź modyfikacji ciągle zmieniającej się rzeczywistości zawodowej (rehabilitacyjnej, opiekuńczej, wychowawczej i dydaktycznej) pedagoga specjalnego. Refleksja w działaniu, zdaniem Henryki Kwiatkowskiej (2008, s. 146) polega

(...) na wykonywaniu tego działania z jednoczesnym namysłem nad nim. Jest ona krytycznym kwestionowaniem własnej wiedzy i jej założeń realizowanych w toku działania. Refleksja nad działaniem natomiast pojawia się po zakończeniu działania i jest to rodzaj namysłu dokonywany z dystansu czasowego, nad tym, co już zaistniało.

Autonomiczne i autokreacyjne zachowania pedagoga specjalnego, dzięki jego umiejętności zachowania dystansu wobec siebie pozwalają dostrzec w innym świetle własne działania i pozwalają na ich korektę w zakresie poszukiwania i tworzenia optymalnych, niestandardowych i innowacyjnych metod oraz technik dydaktycznych i terapeutycznych (Kupisiewicz, 2016, s. 180). Przejawia je, według Jolanty Szempruch (2012, s. 194), nauczyciel, który:

- ♦ rozumie i zna swoistość działania pedagogicznego jako twórczego i niestandardowego oraz zna możliwości i bezpieczne granice w dokonywaniu twórczych zmian;
- ♦ umie tworzyć i przekształcać elementy własnego warsztatu pracy;

- ♦ potrafi działać na rzecz zwiększenia autonomii podmiotów edukacyjnych;
- ♦ umie myśleć krytycznie oraz stymulować rozwój samodzielnego i krytycznego myślenia, samokształcenia i pracy nad sobą swoich wychowanków;
- ♦ potrafi planować własną koncepcję doskonalenia i samokształcenia zawodowego;
- ♦ umie badać własną praktykę, dokonywać nad nią refleksji i tworzyć na tej podstawie własną wiedzę zawodową.

Podstawę **kompetencji instrumentalnych** pedagogów specjalnych stanowią według Anny Bombińskiej-Domżał i Teresy Oleńskiej-Pawlak (2010, s. 76):

- ♦ autorefleksyjna wiedza o sobie, wiedza z przedmiotu i jego metodyki, wiedza z pedagogiki specjalnej i metodyki kształcenia osób z różnymi potrzebami edukacyjnymi,
- ♦ znajomość przepisów i zarządzeń regulujących procesy rehabilitacji, kształcenia specjalnego i inne wspomaganie,
- ♦ znajomość celów i programów oddziaływań wobec osób z niepełnosprawnościami,
- ♦ filozofia postępowania, wynikająca z przyjętej hierarchii wartości oraz funkcji jakie pełnią pedagodzy specjalni,
- ♦ postawy (które są wyuczalne) wobec siebie i osób niepełnosprawnych wynikające z umiejętności plastycznego zachowania się w różnych sytuacjach rehabilitacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych i dydaktycznych.

Wszystkie te elementy łączą się z zagadnieniami związanymi z rehabilitacją i kształceniem osób z niepełnosprawnościami i dotyczą szerokiego zakresu zainteresowań – od systemów dydaktycznych, metodologicznych narzędzi, poprzez zagadnienia procesu rehabilitacyjnego, opiekuńczego, wychowawczego i dydaktycznego, a więc cele, zasady, treści, metody, środki dydaktyczne, formy organizacyjne, po zagadnienia dotyczące samokształcenia czy ukrytego programu szkolnego.

Do najbardziej istotnych umiejętności w zakresie kompetencji instrumentalnych zalicza się umiejętności diagnostyczne, planowania, projektowania, realizacji i ewaluacji. Procesy te wymagają od nauczyciela:

- ♦ dysponowania podstawową wiedzą psychologiczną, pedagogiczną i metodyczną o skutecznym działaniu pedagogicznym,

- ♦ rozpoznawania wyjściowego stanu warunków działania pedagogicznego,
- ♦ różnicowania projektów działania w zależności od dokonanych diagnoz (rozwój ucznia, jego cechy indywidualne, środowisko), podmiotowych możliwości osoby z niepełnosprawnością oraz materialno-kulturowych warunków działania,
- ♦ posługiwania się podstawowymi elementami warsztatu pracy pedagoga specjalnego,
- ♦ opracowywania własnego programu realizacji przedmiotu/zajęć z uwzględnieniem podstawy programowej, indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego, rewalidacji indywidualnej, programu wychowawczego,
- ♦ badania i dokumentowania własnych działań, oceny skuteczności tych działań i dokonania stosownych korekt oraz prowadzenia dokumentacji,
- ♦ znajomości polskiego prawa dotyczącego rehabilitacji, opieki i kształcenia osób z niepełnosprawnością oraz prawodawstwa zawodowego (Szempruch, 2012, s. 196).

Kompetencje usprawniające pedagoga specjalnego to szeroko rozumiane umiejętności związane z rehabilitacją medyczną, społeczną i zawodową osób z niepełnosprawnością. Uwarunkowane są pełnionymi przez pedagoga specjalnego funkcjami: diagnostyczno-orzeczniczą, opiekuńczo-wychowawczą, terapeutyczną i dydaktyczną. Alicja Olszak (2001, s. 82), wymienia następujące, najważniejsze w pracy rehabilitacyjnej umiejętności:

- ♦ zapewnienie osobom z niepełnosprawnością doświadczeń, w których mogą odnieść sukces;
- ♦ znajomość pedagogiki i psychologii osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności;
- ♦ znajomość podstawowych potrzeb fizycznych, psychicznych i społecznych osób z niepełnosprawnością;
- ♦ znajomość technik, które służą rozładowaniu napięcia psychicznego osób z niepełnosprawnością;
- ♦ umiejętność dostosowania programów wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością, programów terapeutycznych, wychowawczych i edukacyjnych do indywidualnych możliwości osób z niepełnosprawnością;
- ♦ zdolność określenia „granic” kontroli (wyłącznie postaw zbyt ochronnych lub zbyt restrykcyjnych);

- ◆ umiejętność rozwoju samokontroli u osób z niepełnosprawnością;
- ◆ umiejętność nawiązywania i podtrzymywania dobrych stosunków z innymi nauczycielami, specjalistami i rodzicami;
- ◆ umiejętność unikania identycznych, stereotypowych wymagań stawianych osobom z niepełnosprawnością;
- ◆ umiejętność odpowiedniego reagowania na sytuację, z którą wiąże się bezpośrednio umiejętność „odbierania” różnego rodzaju komunikatów od osób z niepełnosprawnością, tj. stworzenie warunków, które będą sprzyjały wyrażaniu uczuć i emocji (Przygońska, 2010, s. 150–151).

Profesjonalizm pedagoga specjalnego, zdaniem Małgorzaty Kupisiewicz (2016, s. 176), obejmuje również kompetencje:

- ◆ **merytoryczne** w zakresie prowadzenia procesów usprawniania, korektury i kompensacji z wykorzystaniem różnych metod i technik terapeutycznych. Wskaźnikiem kompetencji merytorycznej są informacje o uczniu;
- ◆ **współdziałania**, wyrażające się w postaci zachowań prospołecznych i umiejętności kształtowania ich u podopiecznych oraz sprawności w działaniach integracyjnych, w tym np.:
 - umiejętności doboru osób do zespołu i jego budowania;
 - umiejętności właściwego podziału zadań i koordynacji ich realizacji;
 - monitorowania pracy, oceniania i motywowania członków zespołu;
 - stymulowania kreatywności zespołowej i jej właściwego wykorzystania;
 - rozwiązywania sytuacji problemowych w drodze mediacji i kompromisu;
 - radzenia sobie z zachowaniami trudnymi dzieci/uczniów;
 - znajomości dynamiki grupowej i jej wykorzystania do realizacji celów zespołu oraz związanych z nią zjawisk dysfunkcyjnych i radzenia sobie z nimi.
- ◆ **informatyczne i techniczne**, dzięki którym może sprawnie korzystać z nowoczesnych technologii.

Profesjonalizm nauczyciela–pedagoga specjalnego obok aspektu merytorycznego dotyczącego rzeczowo-instrumentalnego przygotowania nauczyciela, obejmującego jego formalne kwalifikacje i kompetencje, nierozzerwalnie wiąże się z aspektem etycznym obejmującym elementy normatywne, świadomościowe i sprawcze. Elementy te konstytuują zespół zasad etycznych, regulujących i ukierunkowujących działalność moralną

nauczycieli na płaszczyźnie ich relacji z osobami z niepełnosprawnością, innymi nauczycielami, specjalistami, rodzicami, społecznością lokalną itp. oraz względem samego siebie i zawodu nauczycielskiego.

Zawód nauczycielski, szczególnie w odniesieniu do pracy z osobami z niepełnosprawnością wymaga nie tylko wiedzy, umiejętności, bogatej osobowości, życzliwości, ale również miłości, dobroci i pełnego oddania. Stąd też nauczyciela-pedagoga specjalnego powinna cechować

(...) refleksja nad sensem swojej pracy, konieczność nieustannego ponawiania namysłu nad fundamentami aksjologicznymi i deontologicznymi tej pracy, harmonia i spójność własnych działań, pogoda ducha, oparcie swych zachowań na zasadach akceptacji, szacunku wobec drugiego człowieka (Polak, 2012, s. 125).

a także:

- ◆ humanitaryzm wyrażający się m.in.: uznaniem podmiotowości osoby z niepełnosprawnością niezależnie od rodzaju i stopnia jego niepełnosprawności,
- ◆ odpowiedzialność, tj. świadomość konsekwencji, które niesie za sobą podjęcie określonego działania lub realizacja zadania oraz konsekwencje przyjęcia takiego, a nie innego systemu wartości,
- ◆ uczciwość,
- ◆ empatia, jako konstruktywna wrażliwość na cudze cierpienie, umiejętność dostrzegania i wczuwania się w problemy innych,
- ◆ asertywność,
- ◆ wolność, czyli świadomość możliwości dokonywania różnych wyborów i wynikających z nich skutków,
- ◆ wytrwałość i konsekwencja,
- ◆ samokrytycyzm,
- ◆ godność, rozumiana jako tożsamość własna oraz wierność sobie, swoim zasadom, poglądom i celom,
- ◆ autentyczność zachowań, tj. zbieżność własnej hierarchii wartości i zasad z tym, co proponuje się innym,
- ◆ umiejętność wpływania na innych poprzez: wyraziste i jasne prezentowanie własnych poglądów, nauczanie, wyjaśnianie, opowiadanie, oddziaływanie perswazyjne, przekonywanie, tworzenie warunków, które ułatwiają kształtowanie określonych opinii, postaw czy zachowań,

zaspokajanie określonych potrzeb, tworzenie więzi emocjonalnych, służyć swoim przykładem, zachęcanie innych do współtworzenia naszych wizji, nagradzanie i odpowiednie karanie, doradzanie (Przygońska, 2010, s. 142–143).

Podstawę kształtowania się nauczycielskich kompetencji stanowi **kompetencja emocjonalna** stanowiąca zbiór nabytych umiejętności warunkujących efektywność radzenia sobie w konkretnych sytuacjach, która

(...) odnosi się do wiedzy i umiejętności, które jednostka osiąga, by mogła funkcjonować w sposób adekwatny w różnych sytuacjach. (...) świadczy o umiejętności funkcjonowania w sytuacjach społecznych uruchamiających emocje w taki sposób, aby osiągnąć określone cele. (...) jest zatem nie tylko sprawnością działania, ale jest potencjałem stanowiącym warunek aktywnego i twórczego uczestnictwa w kulturze; jest zdolnością do indywidualnej refleksji i społecznej negocjacji. Bycie kompetentnym emocjonalnie oznacza bycie aktywnym, twórczym podmiotem, który czynnie uczestniczy w dokonujących się procesach zmian społecznych (Górska, 2012, s. 103).

Umiejętności człowieka składające się na kompetencje emocjonalne pozwalają na regulowanie swoich emocjonalnych doświadczeń oraz prawidłową wymianę interpersonalną. Posługiwanie się pojęciem kompetencji emocjonalnej, zdaniem Renaty Górskiej (2012, s. 97), pozwala

(...) na wskazanie, czym są zdolności i umiejętności, których potrzebujemy, aby móc funkcjonować w zmieniającym się środowisku i wychodzić z kolejnych prób jako jednostki lepiej przystosowane, bardziej elastyczne, efektywniejsze w działaniu i bardziej wierzące w siebie.

Carolyn Saarni (za: Górska, 2012, s. 96–103) wyróżnia następujące komponenty – umiejętności czy sprawności kompetencji emocjonalnej, w które powinien być wyposażony każdy nauczyciel:

1. świadomość własnych stanów emocjonalnych, od bardzo prostych (jedna emocja lub stan), po złożone emocje o różnych znakach i natężeniu;
2. umiejętność dostrzegania (różnicowania) emocji przeżywanych przez innych na podstawie sytuacyjnych wskaźników oraz ekspresji mimicznej, której znaczenie częściowo opiera się na przekazach kulturowych

(kultura określa, jak emocje powinny być wyrażane i w jaki sposób należy nimi zarządzać);

3. zdolność do używania określeń werbalnych do opisu emocji wspólnych kulturowo czy dostępnych w danej subkulturze: wyrażanie naszych doświadczeń emocjonalnych pozwala zakomunikować innym, co czujemy, oraz umożliwia nam dotarcie do naszych emocji. Chodzi tu również o ekspresję mimiczną i pantomimiczną;
4. umiejętność empatycznego angażowania się w emocjonalne doświadczenia innych;
5. umiejętność różnicowania stanów emocjonalnych oraz rozumienia braku zgodności między wewnętrznym stanem emocjonalnym a zewnętrzną ekspresją;
6. świadomość kulturowych reguł i norm emocjonalnych – wiedza na temat tego: gdzie, z kim i jak wyrażać emocje w zachowaniu;
7. umiejętność uwzględniania informacji o partnerze interakcji w celu zrozumienia przeżywanego przez niego emocji;
8. zdolność rozumienia, że zachowanie wyrażające emocje oddziałuje na inne i uwzględnianie tego w strategiach autoprezentacji;
9. umiejętność adaptacyjnego radzenia sobie z awersyjnymi czy przykrymi emocjami (kontrola i regulacja emocji negatywnych);
10. wiedza na temat tego, że natura relacji interpersonalnych jest wyznaczona przez stopień emocjonalnej bezpośredniości, autentyczności czy symetrii istniejącej pomiędzy uczestnikami interakcji;
11. poczucie emocjonalnej skuteczności (samowystarczalności).

Reasumując rozważania dotyczące nauczycielskich kompetencji, należy stwierdzić, że każdy pedagog specjalny powinien być gotów do:

1. posługiwania się uniwersalnymi zasadami i normami etycznymi w działalności zawodowej, kierując się szacunkiem dla każdego człowieka;
2. budowania relacji opartej na wzajemnym zaufaniu między wszystkimi podmiotami procesu wychowania i kształcenia, w tym rodzicami lub opiekunami uczniów, oraz włączania ich w działania sprzyjające efektywności edukacyjnej;
3. komunikowania się i współpracy z otoczeniem oraz aktywnego uczestnictwa w grupach i organizacjach realizujących działania edukacyjne, rehabilitacyjne, terapeutyczne i resocjalizacyjne;
4. porozumiewania się z osobami pochodzącymi z różnych środowisk i o różnej kondycji emocjonalnej, dialogowego rozwiązywania

- konfliktów oraz tworzenia dobrej atmosfery dla komunikacji w klasie szkolnej i poza nią;
5. rozpoznawania specyfiki środowiska lokalnego i regionalnego oraz ich wpływu na funkcjonowanie uczniów, a także podejmowania współpracy na rzecz dobra uczniów i tych środowisk;
 6. działania na rzecz poprawy jakości działania przedszkola, szkoły lub placówki systemu oświaty;
 7. pracy w zespole, pełnienia w nim różnych ról oraz współpracy z nauczycielami, pedagogami, specjalistami, rodzicami lub opiekunami uczniów i innymi członkami społeczności szkolnej i lokalnej;
 8. doceniania tradycji i dorobku badań naukowych w zakresie pedagogiki specjalnej oraz ich kontynuacji i poszerzania o nowe obszary i procedury badawcze (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Załącznik 3).

Podsumowanie

Nauczyciel i jego zawód stanowią przedmiot rozważań, dyskusji i refleksji. Szczególnie ujawnia się to w okresie rozmaitych przeobrażeń dokonujących się w rzeczywistości społecznej, w tym również edukacyjnej. Zmieniająca się rzeczywistość, a w niej społeczeństwo wiedzy stawia przed nauczycielem i całym systemem edukacji wiele nowych wyzwań. Współczesny pedagog specjalny powinien funkcjonować jako pracownik wiedzy i wychowawca przygotowujący człowieka z niepełnosprawnością do uczenia się przez całe życie, ale też jako inteligent, osoba uczestnicząca w kulturze i autentycznej edukacji społeczeństwa, propagująca kulturę współpracy i wzajemnego zaufania różnych podmiotów edukacyjnych (Szempruch, 2012, s. 172). Dlatego też pojawiają się pytania o miejsce i rolę nauczyciela w systemie edukacyjnym, o zadania, jakie ma do wykonania, funkcje, jakie ma pełnić, jak go kształcić do funkcjonowania w zmieniającym się świecie. W poszukiwaniu odpowiedzi na te pytania istotne jest usytuowanie wszelkich rozważań w etycznym kontekście ich pracy i sposobów pojmowania profesjonalizmu, albowiem aktywność zawodowa nauczycieli, której podstawę stanowi osobowość oraz jego wiedza, umiejętności i kompetencje społeczne będące źródłem powodzenia w pracy z osobą z niepełnosprawnością oraz

decydujące o tym, kim nauczyciel jest jako człowiek, jaka jest jego wartość wewnętrzna, jakie skupił w sobie bogactwo duchowe (Dyduch, 2014, s. 129).

Bibliografia

- Arends R.I. (1998). *Uczymy się nauczać*. Warszawa: WSiP.
- Banach C. (2004). Nauczyciel. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. III. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Bartuś E. (2014). Współczesny nauczyciel w świetle koncepcji Marii Grzegorzewskiej. W: E. Dyduch, A. Mikrut, J. Zielińska (red.), *Idee Marii Grzegorzewskiej jako inspiracje rozwoju współczesnej pedagogiki specjalnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 100–108.
- Bombińska-Domżał A., Oleńska-Pawlak T. (2010). Pedeutologiczna perspektywa kształcenia integracyjnego – kontekst uwarunkowań współpracy nauczycieli. W: M. Klaczak (red.), *Integracja edukacyjna : oczekiwania i rzeczywistość*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 64–92.
- Czerepniak-Walczak M. (1994). *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Dyduch E. (2014). Pedeutologiczne i deontologiczne idee Marii Grzegorzewskiej. W: E. Dyduch, A. Mikrut, J. Zielińska (red.), *Idee Marii Grzegorzewskiej jako inspiracje rozwoju współczesnej pedagogiki specjalnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 121–130.
- Dylak S. (1995). *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Furmanek W. (2000). *Podstawy edukacji zawodowej*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Górska R. (2012). Kompetencje emocjonalne nauczyciela: istota i model. W: J. Madalińska-Michalak, R. Górska (red.), *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska SA, s. 67–135.
- Grzegorzewska M. (1996). *Listy do młodego nauczyciela. Cykl I–III*. Warszawa: WSPS.
- Kupisiewicz M. (2016). Pedagog specjalny – człowiek o wyjątkowych predyspozycjach osobowościowych, profesjonalista posiadający rozległą, interdyscyplinarną wiedzę i umiejętności. *Studia z Teorii Wychowania*, t. VII, 4(17), s. 173–186.
- Kwiatkowska H. (2008). *Pedeutologia*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Nowak J. (2009): Kompetencje nauczyciela jako klucz do efektywnej edukacji małego dziecka. W: B. Kosacova, M. Cabanova (red.), *Profesia učiteľa v preprimarnej a primarnej edukácii v teorii a vyskumoch*, Bańska Bystrica, s. 219–226.
- Okoń W. (2004). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

- Oleńska-Pawlak T. (1996). Kompetencje pedagoga specjalnego w nowoczesnej koncepcji kształcenia. W: J. Wyczesany, H. Kosętko (red.), *System kształcenia pedagogów specjalnych. Ciągłość i możliwości zmian*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, s. 59–62.
- Olszak A. (2001). *Psychopedagogiczne kompetencje nauczycieli szkół specjalnych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pańczyk J. (1997). Kształcenie pedagogów specjalnych. W: W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 103–110.
- Plutecka K. (2006). *Kompetencje zawodowe surdopedagoga z wadą słuchu*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Polak K. (2021). *Bezradność nauczyciela*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Przygońska E. (2010): Kompetencje nauczyciela-wychowawcy. W: E. Przygońska (red.), *Nauczyciel rozwój zawodowy i kompetencje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 121–154.
- Puślecki W. (1998). *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*. Kraków: „Impuls”.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Załącznik 3: Standard kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela pedagoga specjalnego, nauczyciela logopedy i nauczyciela prowadzącego zajęcia wczesnego wspomagania rozwoju dziecka (Dz.U. 2019 r., poz. 1450).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz.U. z 2018 r., poz. 227).
- Rusiecki M. (2007). Umiejętności nauczyciela. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VI. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Sikorski W. (2007). Umiejętności terapeutyczne nauczyciela. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VI. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Sowa J., Wojciechowski F. (2001). *Proces rehabilitacyjny w kontekście edukacyjnym*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J. (2003). *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo eMPI2 s.c.
- Szemppruch J. (2012). *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szupilo J. (2010). Kompetencje nauczyciela – spojrzenie ekonomisty. W: E. Przygońska (red.), *Nauczyciel rozwój zawodowy i kompetencje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 74–92.
- Śnieżyński M. (2001). *Dialog edukacyjny*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.
- Taraszkiewicz M. (2001). *Jak uczyć jeszcze lepiej*. Poznań: Wydawnictwo Arka.
- Waloszek D. (2006). *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.